

órától sötétedésig tartó csatában gyakorlatilag az egész magyar hadsereg megsemmisült. El-esett a király, 28 főúr és nagybirtokos, 7 főpap, vagy 500 nemes, 10 000 gyalogos és 4 000 lovas. A csata következményeként pe-

dig elbukott a középkori magyar állam és kezdetét vette a súlyos következményeit mindmáig éreztető török hódítás.

Veszprémy László

VÉGH FERENC

BIRODALMAK HATÁRÁN – A BALATON PARTJÁN

Keszthely végvárváros a XVI–XVII. században

(*Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest 2007. 349 o.*)

A közösségformálás egyik igen fontos eszköze a közös múlt emlékeinek megismertetése, s az így kialakult hagyományok ápolása. Nem véletlen tehát, hogy az utóbbi egymásfél évtizedben megszorodtak azok a munkák, amelyekben legtöbb esetben lelkes amatőrök (például volt általános iskolai történelemtanárok) egy-egy város, vagy – egyre gyakrabban – község, falu történetének feldolgozását tűzték ki maguk elé célul. Sajnos emiatt, kiegészítve Benda Gyula 1986-ban megjelent sorait, nem csupán a helytörténetírás presztízse igen alacsony ma is, de – tisztelet a kivételnek – jórészt színvonaluk sem üti meg a kívánt vagy elvárható szintet. Magasan kiemelkedik azonban e munkák közül Véghe Ferenc Keszthely XVI–XVII. századi történetéről megjelent monográfiája, mert bár ez esetben is a lokálpatriotizmus vezetett el az alapos kutatáshoz, eredménye azonban magas színvonalú történeti értekezés lett, mely megérdemelten kiadásra is került és a PhD fokozat megszerzését eredményezte.

A Szerző olyan időszak megírására vállalkozott, amelyet a helytörténeti művek jó része pár oldalban foglal csak össze, a téma feldolgozásának módja és ezek eredményei pedig messze túlmutatnak Keszthely koraujkori történetének bemutatásán.

Véghe Ferenc először is bevezetőjében rövid áttekintést ad mindazokról a munkákról, amelyek ezidáig Keszthely történetével foglalkoznak. Külön alfejezetet szentel az általa feldolgozott forrásoknak. Így képet alkotha-

tunk arról, hogy a téma pontos bemutatásához a központi szervek levéltáraitól, az egyházi és vármegyei iratokon át egészen a különböző családi levéltárakig milyen széles körben folytatta kutatásait. A bevezetés utolsó alfejezetében a Szerző bemutatja, hogy hogyan építette fel értekezése szerkezetét.

A monográfia első része a keszthelyi prezidiális mezőváros vagy végvárváros török kori eseménytörténetét foglalja össze. Az 1600-ig a gersei Pethő család birtokai közé számító oppidum a XVI. század közepén vált az oszmánellenes végvárrendszer egyik elemévé. Veszprém 1552. június 1-jei elestével a még formálódó győri végvidék egyik meghatározó, királyi katonaság által megszállt tagja veszett el. Ifjabb Pethő János áldozatvállalásának és kivételes felelősségérzetének köszönhetően az immár határzónába került mezőváros központjában még 1548-ban üresen hagyott, kőből épült ferences kolostort őrhelyül alakították. Az őrséget a család magánkatonasága adta, a Dunántúl más földesúri erősségeihez (Szigliget, Csobánc, Devecser, Hegyesd) hasonlóan, amelyeket a felügyeletükkel megbízott nádor, illetve országos (1563-tól kerületi) főkapitányok hadiadóból kiállított katonasága egészített ki alkalmanként.

Keszthely végvárrendszerben betöltött szerepe Szigetvár 1566. évi elestével változott meg, mutat rá a Szerző, hiszen a kanizsai végvidék megszervezésével megbízott tarkői Tahy Ferenc még az abban az esztendőben megtartott várszemléjén a kolostor-őrhely

megegyezését javasolta, amelyhez még a téli időszakban hozzá is kezdtek. A végvár életének következő fontos eseményként azt emelte ki Végh Ferenc, amikor a földesúri magánkatonaság mellett a Balaton déli partján lévő Fonyód eleste után (1575) királyi zsoldon tartott helyőrség is szolgálatba állt itt.

A tizenötéves háború időszakában Keszthely királyi őrsége két és félszeresére emelkedett, mivel Győr 1594-es elestét követően a végvidék erősségei közül – Csobáncsal és Szigligettel egyetemben – csak e vár maradt keresztény kézen. Az itt szolgáló katonák pedig az újonnan, ad hoc jelleggel kialakított Óvár-Sárvár végvidék irányítása alá tartoztak, egészen 1598-ig, amikor is a régi főkapitányi központot visszafoglalták az oszmánoktól.

A XVII. század Habsburg-ellenes mozgalmi sem hagyták érintetlenül Keszthelyt. A Bocskai-felkelés idején kétszer is meghódolt a végvár Némethy Gergely serege előtt. Az első alkalommal az őrség kapitánya, Perneszy György is a felkelők oldalára állt, egy rövid időre. Néhány hónappal később az uralkodó által utódának kinevezett, a Pethő családdal szintén rokonságban álló Bakács Sándor katonáinak többsége esküdött fel ismét Bocskai hűségére.

A Szerző külön alfejezetben emeli ki, hogy a bécsi békét követően az őrség nem akarta beengedni az újra kapitánnyá kinevezett Bakácsot és katonáit a végvárváros védművei közé. Így azok Szigligeten állomásoztak, mindaddig, amíg 1609 augusztusának elején szabályos ostrommal térdre nem kényszerítették őket.

A Bethlen Gábor vezette Habsburg-ellenes harcok közül az elsőt vett részt a keszthelyi őrség. Bakács, a végvárváros kapitánya, az erdélyi fejedelem és választott magyar király táborába állt, egyrészt Batthyány II. Ferenc példáját követve, másrészt megelőzendő Pethő Gáspárt abban, hogy Bethlennél kieszközölje a maga számára a keszthelyi kapitányi címet. Az őrséget pedig a zsoldfizetés ígérete csábította a fejedelem hűségére, mivel 11 év óta (!) nem kapták meg járandóságukat. A nikolsburgi béke (1622 január) megkötése után a királyi biztosok átvették a dunántúli erősségeket, ám ezért kemény feltételeket szabtak Bethlen volt katonái: általános amnesztiát, zsoldosztást és -emlést követeltek, és garanciát, hogy az uralkodó nem rendel idegen katonaságot a végházakba.

Ez utóbbi feltétel nem teljesült, hiszen a vesztfáliai békét követően a császári zsoldban maradt 19 ezred egy részét a Magyar Királyság területén helyezték el. 1651 februárjában az egyik regiment német katonáit Keszthelyen szállásolták el, míg 1662 augusztusában Pioezred három százada állomásozott a prezidiumban. A Szerző felhívja a figyelmet arra a különös helyzetre is, hogy bár Keszthely végvár szervezeteleg a győri főkapitányság balatoni várkörzetének tagja volt, földrajzi helyzetéből fakadóan a Kanizsa ellen vetett főkapitányság kiskomáromi várkörzetével alkotott harcászati egységet a XVII. században.

Kara Musztafa Bécs ellen vezetett hadjárata idején, 1683 júliusában Keszthely főkapitánya, Bakács III. Sándor Thököly Imre oldalára állt. A kahlenbergi csata után azonban a balatoni várak alig egy hét leforgása alatt újra gazdát cseréltek, a sorsát a „kuruc királyhoz” kötő Bakács pedig valószínűleg a „Felföldön” halt meg, valamikor 1684 márciusát megelőzően. A felszabadító háborúban a keszthelyi őrség katonái részt vettek Buda visszafoglalásában, s aktív szerepet játszottak a Kanizsa körül kialakított blokádfenntartásában is.

Az eseménytörténeti „kötelező ujjgyakorlatot” követően a monográfia második része több olyan fejezetből áll össze, amelyek széles spektrumon tárják fel a XVII. századi Keszthely végvárváros belső viszonyait. Végh Ferenc munkájának ez a legérdekesebb és legfontosabb egysége, mint ahogyan ezt Ő maga is mind a bevezetésben, mind pedig az összefoglalásban hangsúlyozza.

A Szerző először is tisztázza, hogy kik kerülhettek a keszthelyi királyi őrség élére. Megállapítja, hogy kapitányi, illetve főkapitányi tisztségbe törvénytörően a tóparti mezőváros birtokos családjaiból kerültek, tehát a részbirtokos famíliák között, mintegy házon belül, dölt el a végház első emberének személye.

Végh Ferenc a helyőrség élére kinevezést nyert személyek tisztségnév-terminológia differenciáltságára is magyarázattal szolgál. Szerinte a kapitányi és főkapitányi tisztség látszólag rendszertelen alkalmazása mögött finansziális okok álltak, amennyiben utóbbi esetben a kinevezett a személyére kapott zsold mellett rendelkezett a közvetlenül alá rendelt 10 lovas, egy zászlótartó és trombitás hópénzével, illetve a táplálásukra szolgáló asztalpénzzel is.

A Szerző definiálja a prezidiális mezővá-

ros fogalmát, megkülönböztetve ezt a településtípust a magánföldesúri katonasággal védett mezővárosoktól (pl. Sümeg) és az erődvárosoktól (pl. Győr vagy Komárom). Ez, a végvárrendszer első vonalában lévő, királyi helyőrségű végvárral rendelkező, döntően fegyveresek lakta, fallal övezett mezőváros ebbe a kategóriába tartozott, számuk a Magyar Királyság területén két tucatra tehető. E településtípus megjelenésének okát Végh Ferenc a harmincéves háború idején kialakult új hadászati helyzetben látja. A királyi fizetésű katonaság kivonásával és nyugati hadszíntérre csoportosításával megváltozott körülmények között a végvárrendszer képtelen volt ellátni feladatát.

A végházak birtokosai ön- és közérdekből fegyvereseik számának öntevékeny növelésébe kezdtek. Megjelentek a földesuruktól fegyveres szolgálatukért cserében teljes vagy részleges úrbérmentességet élvező libertinuszok vagy szabadosok, akik beköltözésükkel fokozatosan átfurmálták az oppidum arculatát, társadalomszerkezetét. Ezt az állítást több szempontból is alátámasztja a Szerző: a XVII–XVIII. század fordulójára Keszthely népessége hozzávetőlegesen 3 000 főnyi lehetett, amelynek 75 százalékát a fegyveresek és hozzátartozóik teheték ki. Másrészt, Zala vármegye prezídiumaira jellemző módon, a jobbágy-zsellér lakosság és a katonáskodók térben a XVII. században Keszthelyen is elkülönültek egymástól. Az előbbieket a végvárváros palánkkal körülhatárolt területén, az utóbbiak a Polgár- vagy Külsővárosban éltek. A két településrész, ahogy erre Végh Ferenc rámutat, jogilag is elkülönült egymástól, hiszen a prezídium önkormányzati területében többségbe kerültek fegyverforgatók, akiknek mindennapjait két seregbíró irányította a kollegialitás elve alapján. Ezzel szemben az 1623-ra már bizonyíthatóan önállósult Polgár- vagy Külsőváros élére továbbra is főbírókat választottak. Utóbbi település csak 1925-ben egyesült újra Keszthellyel. Figyelemre méltó, hogy a jobbágyok lakta település a népes keszthelyi helyőrség árnyékában sem tudta magát kivonni az oszmán adóztatás alól.

A magánföldesúri végvárak tartományai történetének feltárására a magyar történettudomány mind a mai napig kevés figyelmet fordított. A Szerző Keszthely példáján keresztül először azokat a pragmatikus szempontokat veszi számba, amelyek miatt egy vár nem

került királyi kezelésbe. Ilyen volt először is a nagy uradalom hiánya, ami lehetetlenné tette a helyőrség zsoldjának biztosítását. Az átvétellel a kamara lemondott volna mindazokról a csapatnemekről (szabadosok, kapuőrök), amelyeket a vár birtokosai a királyi katonaság megjelenése után is kötelesek voltak kiállítani. A birtokosok közül kinevezett kapitány viszont, a központi kormányzervek reményei szerint, a vártartományból származó (saját) bevételekből is áldozhatott a királyi őrség zsoldjára.

A XVII. század első felében még 8 település tartozott a keszthelyi uradalomhoz, ám a század folyamán ez a szám fokozatosan csökkent, s felük teljesen eltűnt. Ez azonban nem járt együtt hasonló nagyságú termény-, pénz- és munkajáradék-csökkenéssel, mutat rá Végh Ferenc, mivel a jobbágy- és zsellérnépesség jelentős hányada a megmaradt településeken tömörült. Nagy terhet rótt vállukra az oszmán adóztatás. Terheiken maguk a magyar földesurak is igyekeztek csökkenteni az által, hogy kedvezményben részesítették az ott élőket. Példa erre Keszthelyi Polgárváros esete.

Egy végvár esetében természetesen megkerülhetetlen annak bemutatása, hogy milyen katonaság alkotta őrségét. A Szerző sem tesz másképpen, amikor bemutatja ezt az igen színes világot. Először a győri végvidék – Győr, Veszprém és Pápa után – negyedik legnépesebb végháza királyi fizetésű őrségének fegyvernemenkénti összetételét veszi górcső alá. Eszerint az 1626-ban szolgáló 202 főből 100 gyalogosként, ugyanannyi lovasként volt lajstromba véve, e létszámot egy német nemzetiségű tüzér és a seregdeák egészítette ki. Javaldalmazásukról az Udvari Kamarának kellett gondoskodnia, ám – mint ahogyan a 1620-as év példája is mutatja – a várt, pénzben és posztóban fizetendő zsold esetenként akár egy évtizedet is késztett. Szervezetük és a különböző tisztségeknek használata, a XVI. századi német katonasághoz hasonlóan, még közel sem volt egyszerű.

Külön alfejezetben foglalkozik Végh Ferenc a szolgálati viszony kérdésével, amely nagyon érdekes következtetések levonásához vezet. Egyrészt a gyakran ismétlődő vezetéknevek arra utalnak, hogy egyfajta „katonadinasztiák” alakultak ki. Másrészt a mai viszonyok ismeretében meglepő módon a katonák jelentős hányada 50. évének betöltése után is aktív szolgálatban maradt.

A királyi katonaság létszámát meghaladóan, úrbérmentesség fejében, fegyveres szabadosok is szolgáltak Keszthelyen a XVII. században. A Szerző rámutat, hogy a végvárváros részbirtokosai nem jobbágyaikat tették szabadossá, hanem a Balaton-felvidéken nagy számban élő szabad hajdúk letelepítésére törekedtek, akik a helyi szőlőgazdálkodásba kapcsolódtak be.

A keszthelyi portákon örökjogon osztozó családok még két, létszámában azonban elenyésző, katonatípust tartottak szolgálatukban a végvárvárosban: a kapuőröket és a szervitöröket.

A keszthelyi mezővárosi társadalom többségét kitevő katonakommuna ellátatlansága miatt maga is nyitott volt a polgári életforma felé, hiszen tagjai a település határában, sőt néha azon túl is szántókat, szőlősöket fogtak művelés alá, ipart űztek és kereskedtek, állapítja meg Végh Ferenc. Megszerzett ingatlanaik mentesültek a földesúri pénz-, termény- és munkajáradék, valamint az állami adók alól is. Az egyházi gabona- és bordézsma megfizetése elvben kötelező lett volna, az azonban a – kurióznak számító módon zömében katolikus – katonaság ellenállásán meghiúsult. A földművelésben Keszthely esetében a szabadosok jártak az élen, mivel csak az biztosította megélhetésüket. Az iratos katonák közel harmada vett részt az őstermelésben, számukra a megélhetés biztosításának másik lehetőségét az ún. haszonvételek (borkimérés, mézszárszék, halászat) részleges kisajátítása adta. Mindezen kiváltságaikról a XVIII. században

csak fokról-fokra mondtak le az immáron ismét mezővárossá lett település polgárai.

Fontos kérdés, hogy hogyan élt együtt a végvárváros közössége a török időkben. A Szerző megállapítja, hogy a felső-magyarországi szabad királyi és bányavárosokkal ellentétben Keszthely esetében a katonakommuna a XVII. század első harmadában könnyedén és zökkenőmentesen befogadást nyert a tóparti mezőváros társadalmába: az iratos katonák jelentős hányada az eleve magas lélekszámú település tagjaiból rekrutálódott. Emellett gyakran beházasodtak a helyi polgár vagy nemes családokba is.

A magam részéről több szempontból is nagyon értékesnek és fontosnak tartom ezt a munkát. Egyrészt Végh Ferenc, imponálóan széles forrásbázisra alapozva olyan, kevésbé ismert témakört mutat be, amely árnyalja eddigi ismereteinket a XVI–XVII. század magyar történelméről. Megállapításai messze túlmutatnak a keszthelyi végvárváros történetének keretein. Másrészt, érzésem szerint, a Szerző számára a hadtörténelmi megközelítés csak ugródeszka ahhoz, hogy bemutathassa Keszthely történetét társadalomtörténeti, gazdaságtörténeti, építészettörténeti, illetve egyháztörténeti aspektusból is. Hatalmas ívet húz úgy, hogy munkájának logikája sehol sem törik meg. Harmadrészt, az olvasót segítő nem csupán az 1701. évi lakosság-összeírást adja közre, hanem diagrammokat, térképeket, képeket és családfákat is közöl monográfiájának mellékletében.

Bagi Zoltán

SZABADOS GYÖRGY

A MAGYAR TÖRTÉNELEM KEZDETEIRŐL

Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században

(Balassi Kiadó, Budapest, 2006. 246 o.)

Szabados Györgynek, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Medievisztikai Kutatócsoportja tudományos főmunkatársának 2006 karácsonyán jelent meg első könyve. Ebben a

középkori krónikásoktól a XVIII. században élt, a magyar őstörténetet (hun–avar–magyar folytonosság) és középkort elsőként magasabb szinten vizsgáló jezsuita történetíróinkig